

Ключові слова: преюдиція, судова аргументація, судочинство, законодавство.

Резюме

В данной статье исследуется категория преюдиция как средство судебной аргументации. Проанализирована связь между преюдицией и внутренним судебским убеждением. Выявлены свойства преюдиции и ее значение в процессе осуществления судопроизводства.

Ключевые слова: преюдиция, судебная аргументация, судопроизводство, законодательство.

Summary

In this article a category prejudice as means of judicial argumentation is investigated. Communication between a prejudice and judicial discretion is analysed. Properties of prejudice and her value are found out in the process of realization of legal procedure.

Key words: prejudice, judicial argumentation, legal procedure, legislation.

Отримано 12.09.2012

Б. В. МАЛИШЕВ

Борис Володимирович Малишев, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ ЯК ОЗНАКИ ПРАВА

Проблематика праворозуміння завжди перебувала в центрі уваги як вчених, так і юристів-практиків. У наш час вона також залишається надзвичайно актуальною. Вплив праворозуміння відчувається на всіх рівнях правосвідомості, відтак воно має значення не лише для правової ідеології, а й для повсякденного процесу реалізації права.

Починаючи з XIX століття практично всі дискусії з приводу сутнісних ознак права та його дефініції містили в якості одного із основних напрямків критику юридичного позитивізму. При цьому об'єктом для негативних оцінок з боку представників інших типів праворозуміння було позитивістське уявлення про державний примус як істотну ознаку права. Слід визнати, що позитивістське бачення права не стояло на місці, а постійно удосконалювалося. Поворотним моментом у цьому процесі стало ухвалення ООН Загальної декларації прав людини 1948 року, яка вперше на глобальному рівні закріпила юридичний статус невід'ємних прав людини. Тим самим було створено базу для розвитку концепції «м'якого позитивізму», яка передбачає обмеження правотворчої та інших функцій держави правами людини та акцентуванням уваги на ціннісно-етичних стандартах змістовних характеристик права.

Метою цієї статті є обґрунтування бачення державного примусу як ознаки права в рамках «м'якого позитивізму», а також критичний огляд деяких сучасних концепцій праворозуміння, які заперечують визначну роль державного примусу для розуміння сутності права.

Проблематика державного примусу як ознаки права розглядалася в працях багатьох сучасних вчених, зокрема, М. Байтіна, М. Козюбри, О. Лейста, С. Максимова, Г. Мальцева, М. Матузова, П. Рабіновича тощо. Проте до цього часу відсутні спеціальні роботи, присвячені критичному аналізу тези про заперечення ролі державного примусу у розумінні права.

Насамперед потрібно зауважити, що розгляд зовнішньої примусовості права в якості його сутнісної риси має прихильників не лише серед позитивістів, а й серед представників інших напрямків праворозуміння (П. Юркевич, В. Соловійов, О. Ященко¹).

Для більш чіткого обґрунтування визначальної ролі врахування елементів державного примусу у пізнанні права, доречним є показати деякі слабкі місця основних положень сучасних концепцій, що заперечують державний примус в якості сутнісної ознаки права. У рамках цієї статті основними об'єктами такого критичного аналізу будуть теорія природно-позитивного права В. Шафірова та комунікативна концепція права А. Полякова.

Для В. Шафірова природно-позитивне право є втілена у закон (або інші офіційні джерела) воля більшості людей, яка проголошує свободу (права і свободи) людини і громадянина як найвищу цінність. Теорія природно-позитивного права вимагає відмови від всезагального положення: «Право забезпечується державним примусом»².

Як бачимо, підхід до праворозуміння, що розвивається вченим, має деякі ознаки «м'якого позитивізму», але при цьому автором заперечується важливість державного примусу для правового регулювання. В. Шафіров обґрунтовує неістотність державного примусу для права за допомогою тези про те, що уповно-

важучі норми права (тобто ті, які містять права і свободи, а тому є основними для права), а також диспозитивні та рекомендаційні норми, не є імперативними, і тому не можуть зобов'язувати суб'єкта. На думку вченого, у центрі природно-позитивного права знаходиться не категорія «належне», а категорія «можливе». До використання прав і свобод не можна примусити. Уповноважуючі нормативно-регулятивні засоби містять не приписи, накази до підкорення, не загрозу відповідальності, а різноманітні пропозиції – дозволи, використання яких визначається вільним волевиявленням уповноваженого³.

Однак наведені висновки В. Шафірова підлягають спростуванню через те, що вони базуються на поверховому уявленні про структуру суб'єктивного права, закріпленого нормою права, а також на максимально спрощеному розумінні державного примусу в якості фізичного примушування.

Зміст суб'єктивного права і його структура включає в себе чотири можливості: 1) можливість певної поведінки самого уповноваженого; 2) можливість вимагати відповідної поведінки від інших осіб; 3) можливість застосування у необхідних випадках державного примусу; 4) можливість користуватися певним соціальним благом. Отже, суб'єктивне право – це право-поведінка, право-вимога, право-претензія та право користування⁴.

Як бачимо, державний примус є очевидно необхідною ознакою для другого та третього елемента структури суб'єктивного права. Але і перший елемент суб'єктивного права не позбавлений елементів зобов'язування. Нагадаємо частину 2 статті 29 Загальної Декларації прав людини, яка передбачає можливість обмеження прав і свобод у випадку, коли їх носій порушує права інших людей та не дотримується громадського порядку.

Численні наукові дослідження доводять, що в основі свободи знаходиться необхідність. У першу чергу сам уповноважений суб'єкт зацікавлений у тому, щоб належне йому право було обмежено, оскільки це утримує від надмірного егоїзму у здійсненні своїх прав, а відтак – дозволяє реалізовувати свої права в умовах такого самого обмеження егоїзму інших суб'єктів. За відсутності вказаних обмежень жоден суб'єкт не зможе реалізувати належні йому права. Тому слід підтримати думку В. Лазарева про те, що свобода людини є джерелом не лише його правової можливості, але і правової необхідності, за якою стоять суб'єктивні юридичні обов'язки. Здійснення людиною своєї свободи означає не лише реалізацію правової можливості, але і правової необхідності. Свобода людини сама породжує межі та інші умови свого буття. Ці межі та умови є ніщо інше, як необхідність, яка конститує свободу. Свобода не може відбутися поза необхідністю, і, відповідно, реалізуватися. Правова свобода може бути визначена як діяльність особи, що обмежена у своїх проявах вимогами правових норм⁵. Юридичні обов'язки складають один із істотних вимірів суб'єктивного права і забезпечують його реалізацію від свавілля.

Саме тому в теоретико-правовій літературі суб'єктивне право традиційно розуміється не просто як можлива поведінка суб'єкта, а як *міра* можливої поведінки. Міра, тобто межі поведінки уповноваженої особи, відносяться до сфери належного, яке неодмінно пов'язане з примусом.

Будь-яке суб'єктивне право передбачає в тому числі можливість користуватися певним соціальним благом. Іншими словами, особа уповноважується на певну поведінку, яка полягає у вчиненні тих чи інших дій задля досягнення чітко визначеної мети. Дійсно, початковий вибір щодо вчинення або не вчинення певних дій – за людиною, тобто не можна примусити її реалізувати своє право, як не можна примусити її бажати отримати певний результат. Але належне у суб'єктивному праві проявляється у тому, що якщо людина хоче отримати певне благо, певний результат, то все це може бути отримане лише в тому порядку, що передбачений суб'єктивним правом та пов'язаними з ним нормами.

В. Шафіров вказує, що якщо б «право на участь у референдумі передбачало, що громадянин зобов'язаний брати участь у ньому (незалежно від того, бажає він або ні), то цього громадянина не можна було б назвати ні внутрішньо, ні зовнішньо вільним»⁶. Однак цей приклад не доводить «безпримусовий» характер суб'єктивного права на участь у референдумі. Адже для реального взяття участі громадянина в референдумі вільного волевиявлення особи є замало: для цього він повинен здійснити низку обов'язкових дій (прийти на ділянку для голосування, пред'явити паспорт, заповнити певним чином бланк для голосування, опустити його у скриню, не агітувати, не порушувати порядок роботи комісії тощо). Таким чином уповноважений суб'єкт має повну свободу лише на першій стадії реалізації свого суб'єктивного права, у той же час для отримання ним певного блага внаслідок реалізації цього права, на нього покладається низка обов'язків та обмежень.

Отже, суб'єктивне право не можна пов'язувати лише з категорією «можливість», оскільки структура будь-якого суб'єктивного права крім повноважень суб'єкта включає в себе і обмеження уповноваженого суб'єкта, і певні повноваження і обмеження зобов'язаних осіб.

Перейдемо тепер до огляду комунікативної концепції права А. Полякова, згідно якої право розуміється в якості заснованого на соціально визнаних та загальнообов'язкових нормах комунікативного порядку відносин, учасники якого мають взаємообумовлені правомочності та обов'язки. При цьому сутнісними ознаками права є: 1) наявність суб'єктів, наділених правами та обов'язками; 2) наявність соціально визнаних та загальнообов'язкових норм⁷. Наведені позиції А. Поляков вважає матеріальним визначенням права.

Слід вказати, що наявність суб'єктів, а також соціальна легітимність приписів є безумовними характеристиками не тільки права, а й будь-якого іншого функціонуючого соціального регулятора. Тобто вказані характеристики не є тими ознаками права, які б давали змогу відрізнити його від інших соціальних регуляторів.

У той же час загальнообов'язковість права А. Поляков розглядає у ракурсі вимоги уповноваженого суб'єкта щодо виконання іншим суб'єктом правового обов'язку. І тільки невиконання суб'єктом цієї вимоги тягне за собою зовнішній (психічний та фізичний) примус. Цим примус у праві відрізняється від інших соціальних норм. Вчений робить висновок, що примус виступає засобом досягнення цілей права, але не його онтологічною сутністю⁸.

Проте мета не може розглядатися у відриві від наявних засобів свого досягнення, тому що тільки в засобах вона знаходить своє обґрунтування, можливість реалізації. Тому при характеристиці права як цілеспрямованого явища важлива як мета, так і засоби її досягнення, у тому числі порядок їх використання. Крім того міркуванням А. Полякова притаманна непослідовність: суб'єктивні права і обов'язки, які також є засобом для досягнення цілей права, він тим не менш включає до «онтологічної сутності» права.

Вбачається, що ситуацію з державним примусом слід розглядати у протилежному смислового ракурсі: лише державний примус надає праву ознак, які відрізняють його від моралі. При цьому, з одного боку, ми не схильні зводити сутність права до державного примусу, а з іншого боку – наголошуємо на тому, що примусовість права не слід розуміти у грубому, механічному сенсі.

Помилковим є уявлення, ніби нормою права вважається лише те правило поведінки, яке виконується тільки через страх покарання і за яким завжди стоїть санкція у вигляді такого покарання за невідкорення. Норми права примусові лише у тому сенсі, що за ними знаходиться могутній авторитет в особі верховної влади, веління якого обов'язкові для нас поза нашого бажання⁹.

Також абсолютно безпідставним є розгляд державного примусу у праві лише у негативному сенсі, тобто виключно в якості інструменту порушення державою або пануючим прошарком населення прав і свобод людини. Адже примус є безумовно необхідний також і для захисту порушених прав і свобод людини. До речі, саме в контексті захисту прав і свобод людини потрібно наголосити, що з-поміж інших соціальних регуляторів лише право має спеціальний постійно діючий на професійній основі механізм вирішення спорів між учасниками суспільних відносин – правосуддя, ефективність діяльності якого була б істотно знижена без державно-владного характеру судових рішень.

Зрештою, головним елементом у правовому регулюванні є норми права, і саме для запобігання їх порушенню і існує державний примус. Ціннісні параметри, які обирає держава для реалізації наданого їй права на примус, залежать від змісту норм права (який є залежним від загального морального і культурного рівня суспільства) та від самого суспільства, яке легітимізує таку державну владу.

Неспроводність розгляду державного примусу в якості істотної ознаки права приводить А. Полякова до необхідності запропонувати уточнене визначення права, яке він називає «державно-організованим»: право – це заснований на соціально визнаних та офіційно виражених нормах порядок відносин, учасники якого мають взаємообумовлені правомочності та обов'язки, що підтримуються та охороняються державою. Проте далі він пише, що казати про державний примус як про специфічну ознаку права не можна, оскільки такий примус розповсюджується лише на обов'язки, але не на права. Крім того більшість норм виконуються добровільно¹⁰.

При розгляді концепції В. Шафірова ми вже розкрили причини, чому є невірним відмежовувати суб'єктивні права від категорії «необхідність» та від примусу, що неодмінно поєднаний з цією категорією. Додатково зауважимо, що права і обов'язки є взаємозалежними, тому примус, який може бути застосований за невиконання обов'язку, є безпосередньо пов'язаним з суб'єктивним правом, яке здійснюється за допомогою вказаного обов'язку. Суб'єктивне право може бути пізнано та реалізоване через кореспондуючий йому обов'язок. Наприклад, право власності на земельну ділянку по суті є обов'язком інших осіб не посягати на неї у будь-якій формі та не перешкоджати власнику здійснювати свої повноваження стосовно неї, крім того власнику також заборонено вчиняти будь-які дії, що можуть зашкодити іншим суб'єктам або навколишньому середовищу.

Показово, що ті вчені, які намагаються позбавити державний примус статусу сутнісної ознаки права, одночасно ухиляються від відповіді на питання про те, чим тоді воно відрізняється від моралі.

Наприклад, С. Трубецької пише, що примус не може бути ознакою права тому, що у правильно організованому суспільстві він застосовується лише при наявності правопорушення, яке вже має місце, або в якості психічного впливу для попередження можливих правопорушень. Але ж треба усвідомлювати, що право є непотрібним, якщо у суспільстві немає правопорушень. Поява права та його існування пов'язано з недосконалістю суспільних відносин, яке суспільство не в змозі усунути лише за допомогою моралі. Наявність правопорушень або постійна можливість їх скоєння пояснюється невідповідністю суцього вимогам належного. Якщо ж стан суцього повністю відповідає вимогам права як належному, то сенс в існуванні права зникає. У зв'язку з цим показовим є те, що С. Трубецькому так і не вдалося провести чітку межу між мораллю та правом¹¹: в його інтерпретації сутність обох регуляторів співпадає, оскільки вони являють собою жодним чином не ідентифіковані дві частини одного засобу обмеження зовнішньої свободи.

Намагання зменшити роль держави у здійсненні примусу при розгляді питання про визначення права робить межі між правом та мораллю доволі нечіткими і аморфними, що негативно впливає на практичну цінність таких дефініцій.

Деякі вчені, не заперечуючи ролі державного примусу у відмежуванні права від інших соціальних регуляторів, тим не менш розглядають його в якості другорядного. Так, В. Сиріх вірно вказує, що ознаками сутності права не можуть визнаватися, по-перше, родові ознаки, притаманні всім соціальним нормам; по-дру-

ге, зовнішні ознаки, притаманні праву як різновиду соціальних норм; по-третє, специфічні ознаки, притаманні не всім, а лише деяким нормам права. Тому нормативність, системність, формальна визначеність не є сутністю права¹². Разом з тим сам вчений далі в якості рис, що виражають сутність права, називає еквівалентність, взаємозалежність, юридичну відповідальність як вид державного примусу. Однак фактично крім юридичної відповідальності всі інші названі ним риси з однаковим успіхом характеризують не лише право, а й, скажімо, корпоративні або моральні норми.

Ми не є прихильниками жорсткого прив'язування розуміння права до держави, і чітко усвідомлюємо небезпеку, що криється за етатизацією права. Втім, вважаємо, що для запобігання зловживання державою своїми повноваженнями її правотворчу та правозастосовчу діяльність необхідно обмежувати правами людини, а не зменшувати її роль у примусовому забезпеченні права.

На нашу думку, головною відмінністю права від інших соціальних норм, передусім норм моралі, виступає характерна риса способу розмежування інтересів людей. І для права, і для моралі таким способом є певні загальні правила поведінки (норми), що забезпечуються примусом. Однак серед всіх інших видів соціальних норм лише юридичні норми забезпечені *державним* примусом у разі їхнього невиконання. Тому право відрізняється від моралі тим, що воно характеризується можливістю застосування до суб'єкта зовнішнього примусу: фізичного, майнового, соціального. У той час як мораль забезпечується головним чином внутрішнім примусом. Норми права відрізняються від норм моралі своєю забезпеченістю авторитетом держави – єдиного соціального суб'єкта, уповноваженого здійснювати легальний примус. Саме для забезпечення ефективної реалізації державного примусу норми права на відміну від норм моралі за формою свого закріплення є писаними, а за способом викладення змісту правила поведінки – чіткими; рівень вимог норм права до поведінки людини є значно нижчим, ніж вимоги норм моралі; норми права на відміну від норм моралі регулюють лише найважливіші суспільні відносини.

¹ Юркевич П. Історія філософії права / Пер. з рос. // Юркевич П. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник.-К.:Український світ, 1999. – С. 13–526. – С. 167; Соловьев В. Право и нравственность / В. Соловьев.-Минск, Москва.-Харвест, АСТ, 2001. – 147 с. – С. 35; Яценко А. С. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства / А. С. Яценко. – Спб.: Алетейя, 1999. – 254 с. – С. 129, 136, 137.

² Шафиров В. М. Естественно-позитивное право (проблемы теории и практики): Дисс... д.ю.н.: 12.00.01. – Красноярск, 2005. – 479 с. – С. 11, 12, 14, 95.

³ Шафиров В. М. Вказана праця. – С. 222.

⁴ Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 294 с. – С. 84.

⁵ Лазарев В. М. Сущность и юридическая природа прав человека: вопросы теории / В. М. Лазарев. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – 40 с. – С. 10–12.

⁶ Шафиров В. М. Вказана праця. – С. 222.

⁷ Поляков А. В. Общая теория права. Курс лекций / А. В. Поляков. – Спб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 642 с. – С. 188–189.

⁸ Поляков А. В. Вказана праця. – С. 193.

⁹ Хвостов В. М. Общая теория права. Элементарный очерк / В. М. Хвостов. – С.-Пб.: Н. П. Карбасников, 1914. – 155 с. – С. 57.

¹⁰ Поляков А. В. Вказана праця. – С. 201, 203.

¹¹ Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Е. Н. Трубецкой. – СПб. : Юрид. ин-т, 1998. – 183 с. – С. 20, 34.

¹² Сырых В. М. Логические основания общей теории права. Т. 3. Современное правопонимание / В. М. Сырых. – М.: РАП, 2007. – 512 с. – С. 132.

Резюме

У статті доводиться, що розгляд сутності права без врахування його державної примусовості є недостатнім. Державний примус обумовлює багато ознак права, що відрізняють його від моралі. Норми права на відміну від норм моралі за формою свого закріплення є писаними, а за способом викладення змісту правила поведінки – чіткими; рівень вимог норм права до поведінки людини є значно нижчим, ніж вимоги норм моралі; норми права на відміну від норм моралі регулюють лише найважливіші суспільні відносини.

Ключові слова: право, праворозуміння, юридичний позитивізм, державний примус

Резюме

В статье доказывается, что рассмотрение сущности права без учета его государственной принудительности является недостаточным. Государственное принуждение обуславливает много признаков права, отличающих его от морали. Нормы права в отличие от норм морали по форме своего закрепления являются писаными; по способу изложения содержания правила поведения – четкие; уровень требований норм права к поведению человека значительно ниже, чем требования норм морали; нормы права в отличие от норм морали регулируют лишь важнейшие общественные отношения.

Ключевые слова: право, правопонимание, юридический позитивизм, государственное принуждение.

Summary

The article argues that consideration of the nature of law without regard to its state coercion is insufficient. State coercion causes many attributes of law that set it apart from morality. Law as opposed to morality has a written form; the method of presentation con-

tent behavior rules – clear; the level requirements of the law to human behavior is much lower than the requirements of morality; the legal norms as opposed to the moral norms regulate only the most important social relations.

Key words: law, understanding of law, legal positivism, state coercion.

Отримано 11.09.2012

І. В. БОГУШОВА

Ірина Валеріївна Богушова, аспірант Київського університету права НАН України

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ПІДХОДІВ ДО ТИПОЛОГІЇ ДЕРЖАВ

Теоретико-правове дослідження підходів до типології держав має двоаспектну спрямованість, оскільки пов'язується з існуванням двох основних підходів до типології держав – цивілізаційного та формаційного. Однак, не зважаючи на те, що вказані підходи є традиційними, визнаними та отримали значну підтримку в науковій літературі, є науковці (Ю. М. Кобищанов, Ф. Бродель та інші), що висловлюються щодо них досить критично. Це пояснюється тим, що вказані підходи є застарілими та з плином часу і розвитком історичної науки втратили свою актуальність та обґрунтованість.

Розвиток суспільства, а відповідно й еволюція держави, розглядається дослідниками з урахуванням понятійної основи та критеріїв типології, розроблених у межах формаційного і цивілізаційного підходів до типології держави, але з доданням нових обґрунтувань процесів, які проходила держава в ході своєї еволюції. Здебільшого такі «нові» підходи спрямовані на обґрунтування синтезного або синтетичного підходу до типології держав, що поєднують в собі позитивні риси як формаційного, так і цивілізаційного підходів.

Прикладом такого критичного підходу застосування напрацьованої основи в межах «традиційних» підходів до типології держав є вироблення Ю. М. Кобищановим «нових» видів суспільно-економічних формацій. Зокрема, науковець у процесі дослідження дійшов висновків, що:

- ніколи й ніде не існувало рабовласницької та «азійської» формації;
- початок феодалізму в певних регіонах розпочався в V–IV ст. до н.е., а його кінець ми можемо спостерігати й дотепер;
- не Європа, а Схід (у широкому розумінні) дає основний історичний матеріал, що визначає процес розвитку феодалізму;
- радянське суспільство, за керівництва Сталіна, було за своєю сутністю неофеодальним¹.

На думку Ю. М. Кобищанова, всі цивілізації, що існують сьогодні, крім нової західної цивілізації, виникли в рамках феодальної формації з протоцивілізацій, які є характерними для початкових стадій феодалізму, або на основі інших цивілізацій. З точки зору науковця, на підставі формаційних ознак можна виокремити лише два типи цивілізацій: феодальну та капіталістичну. Проте, крім існування вказаних вище формацій, дослідник визнає існування первісно-общинної формації. Аналізуючи емпіричний матеріал, Ю. М. Кобищанов вказує, що зміст феодального способу виробництва полягає у володінні осередками малого натурального виробництва та системами натурального виробництва. Тобто, ці відносини отримують прояв в ренті, що виникає як результат експлуатації малих виробників, переважно шляхом застосування важелів позаекономічного примусу². Свою думку науковець підтверджує наступним прикладом: у Стародавньому Римі, який ми вважаємо прикладом держави класичної рабовласницької формації, основну масу населення становили малі виробники. Економічну основу римського суспільства становить експлуатація малих виробників, проте така експлуатація відбувається здебільшого шляхом економічного примусу, а отже, таке суспільство за своєю суттю є феодальним³. Економічний базис феодального суспільства є багаторівневим, в якому феодальний лад є головним, а рабовласницький – додатковим або другорядним.

Рабовласницький та протокапіталістичний устрої мають додаткове значення стосовно феодального ладу. Однак у випадку виникнення певних, визначених умов устрої, які є історично другорядними, можуть мати гіпертрофований розвиток за рахунок історично головуючого. Зазвичай такий процес мав своїм початком нашість периферійних народів на центри цивілізації. Зазначене становище послаблювало феодальну систему цінностей⁴.

Загалом теорія великої феодальної формації дає змогу глибше дослідити сутність тих процесів, які відбувалися в економічних та суспільних відносинах держав стародавнього сходу, античності й середньовіччя. На нашу думку, позитивом даної теорії є акцентування уваги на багаторівневості економічного базису.

Новий погляд на капіталістичний лад, а відповідно й на типологію держав виклав у своїй праці «Динаміка капіталізму» французький дослідник Ф. Бродель. У ній науковець виокремив рівні економіки. Першим рівнем є матеріальне життя, другим – ринкова економіка, а третім – капіталізм.

Матеріальне життя – це сфера буденності, величезний сектор самодостатнього натурального виробництва, якому загалом не притаманний економічний обмін. Даний рівень є найдавнішим за своїм походженням⁵.